

AŞGIN, Sait (2014). “Yusuf Has Hâcib ve Türklerde İdareci Tasavvuru”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.15-28 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Sait AŞGIN*

YUSUF HAS HÂCİB VE TÜRKLERDE İDARECİ TASAVVURU

Giriş

Bilgiye ve bilgeliğe büyük ehemmiyet atfeden ve ayrıca gönüllere hitap edenleri gönül tahtında oturtan Türk Milleti için, “Türk Dünyası, Bilgeler Zirvesi, Gönül Sultanları Buluşması”, fevkalade önemli bir teşebbüs olarak tarihteki yerini alacaktır. Emeği geçenler sağ olsun.

Bu büyük buluşmada anılmaya ve anlaşılmaya değer önemli miraslarımızdan birisi de Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hâcib olsa gerektir. Zira “İki türlü ol kör bu aslı kişi / Biri beg biri bilge yalnguk kişi”(265)¹ yani “Bak iki türlü asil insan vardır; biri bey, biri bilge. Bunlar beşeriyetin başıdır” diyen de, “Köngül bolmasa er közi asğı yok”(1991) yani “Gönül olmasa insan gözünün faydası yoktur” diyen de Yusuf Has Hâcib’tir.

Sözünü gönüllere ulaştırmayı beceren bu bilge kişinin, beylerde bulunmasını şart gördüğü vasıfları ele almak demek, yalnızca Yusuf Has Hâcib’in şahsî mülahazalarını öğrenmek değildir. Zira Kafesoğlu’nun ifadesiyle bu eser, “yalnız zihinde mevcut nazariyatın bir ifadesi değil, Türk topluluğunda tatbik sahası bulan hak, adalet [ve] devlet kavramlarının [da bir] açıklanmasıdır”.² Zaten eserde hem Türk siyaset ve medeniyetine ait kavramlar, hem Türk Büyüklerine ait vecizeler ve atasözleri³ hem de bilge kişilerin ve şairlerin sözleri diye ifade edebileceğimiz terkipte ve evsafa deyişler yer almaktadır.⁴

* Prof. Dr. Karabük Üniversitesi.

¹ Parantez içerisinde verilen rakamlar, beyit numaralarıdır.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s.334.

³ Ahmet B. Ercilasun, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, C. 5. Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2003, s.759-783, s.771.

⁴ Sennur Sezer ve Adnan Özyalçınar, *Kutadgu Bilig’ten Seçmeler*, İstanbul 2009, s.17.

Bu bildirinin amacı, Türk Kültüründe halkın idarecisinde bulunmasını beklediği vasıflara ilişkin tarihi bir perspektifi, Yusuf Has Hâcib'in kaleminden ortaya koymaktır. Böylece bir taraftan kadim Türk kültüründe toplumu yönetenlerden beklenen davranışların neler olduğunu ele alırken; öte taraftan günümüze ilişkin temel bazı verileri de elde etmiş olacağız.

Yazar ve Eserin Belirgin Vasıfları

Yusuf Has Hâcib 11. yüzyılın başlarında bugün Kırgızistan sınırları içerisinde kalan Balasagun'da⁵ doğmuş, asil bir aileye mensup bir Türk düşünürdür. Doğduğu yerde yazmaya başladığı Kutadgu Bilig adlı eserini 1069 yılında Kaşgar'da⁶ tamamlayarak Türk Karahanlı hakanlarından Ebû Ali Hasan ibn Süleyman Arslan Hakan'a sunmuştur. Eserin adı günümüz Türkçesine genellikle “Mutluluk Bilgisi” olarak çevrilmiştir.⁷ Ancak “kut” kelimesinin “siyasi iktidar ve egemenlik” anlamından⁸ hareketle, Kutadgu Bilig'in “Devlet” ile ilgili vasfının ihmal edilmemesi daha doğru olacaktır.⁹ Tür olarak ise, Kutadgu Bilig'in “siyasetname niteliği” barizdir. Nitekim bizzat müellif “Her memleket, şehir ve sarayda bu kitaba ayrı ayrı adlar verilmiştir (26). Her memleketin hâkimleri, o diyarın usulüne göre, buna ayrı ayrı adlar takmışlardır (27). Çinliler ona Edebü'l-mülûk derler, Maçinliler onu Enisü'l-memâlik diye adlandırır (28). Bu maşrık ilinin büyükleri buna doğruca Zînetü'l-Ümerâ derler (29). İranlılar buna Şehnâme derler, Turanlılar Kutadgu bilig [sic] diye anarlar (30)”¹⁰ dediğine göre eserin vasfı bu çerçevede ele alınmalıdır.

Yusuf Has Hâcib, ailesinin gayreti ve kendisinin merakı sayesinde iyi bir eğitim almıştır. Öyle ki Firdevsi'nin Şahname'sini

⁵ Balasagun, Türgiş, Karhanlı ve Karahitayların başkentliğini yapmış önemli bir yerleşim yeri idi. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde yer alan haritada, Türk illerinin merkezi olarak gösterilmiştir. Moğol istilasından sonra önemini yitirmeye başlamıştır.

⁶ Kaşgar o dönemde önemli bir ilim, kültür ve sanat merkezi idi. Şimdi Çin işgalindeki Doğu Türkistan sınırları içerisinde kalmaktadır.

⁷ Bkz, H. Hüseyin Adahoğlu, “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.34 Güz 2013, s.245.

⁸ Kaşgarlı Mahmud, **Divânü Lügâti't-Türk**, (Çeviren Besim Atalay), TDK Yayını, C. I, 4. baskı, Ankara, 1998, s.320.; “Kutad” sözü için “kutlu olmak, saadetli olmak, devletli olmak” anlamları verilmektedir. Bkz. İbrahim Taş, **Kutadgu Bilig'te Söz Yapımı**, Türk Dil Kurumu Yayını Ankara 2009, s.88.

⁹ Bu yöndeki bir mütalaa için bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1980, s.32.

¹⁰ Yusuf Has Hâcib, **Kutadgu Bilig** II (Çeviri, Reşit Rahmeti Arat) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.4.

Farsça'dan, çağdaşları diyebileceğimiz Farabi (870-950) ve İbni Sina'nın (980-1037) eserlerini Arapça'dan okudu. Divan-ı Lûgati't Türk'ün yazarı Kaşgarlı Mahmut ile tanışıklığı konusuna vakıf değiliz. Şurası açıktır ki Arapça, Farsça ve Soğdakça bildiği halde eserini Türkçe (Uygur Türkçesinin devamı sayabileceğimiz Karahanlı Türkçesi¹¹) kaleme alması, onun bu konudaki bilinçli kararlılığını veya tercihini gösterir.

Eserin nitelikleri üzerine fikir beyan eden çalışmalar çoktur. Bu çalışmalar eserin farklı tesirlerin izlerini taşıdığı değerlendirmelerinden,¹² eserde Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin varlığına¹³ veya eserin temel politik mesajının demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devletini işaret ettiğine¹⁴ kadar oldukça geniş bir yelpazeyi işgal eder. Elbette bu türlü eserlerde, çeşitli bakış açıları geliştirmek ve bazı unsurları ön plana çıkartarak yorumlamak her zaman mümkündür. Zaten tercüme yoluyla özellikle Farsça, Hintçe ve Yunancadan çeşitli birikimler İslam dünyasına aktarıldığı kabul edilen bir gerçektir.¹⁵ Ayrıca kültür ve medeniyetlerin ortak telakkilerinin bulunması ve bu tür eserlerin de çeşitli kaynaklardan beslenmiş olması kaçınılmazdır.

Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Felsefesi ve Devlet İdaresi Bakımından Önemi

Halil İnalçık, Kutadgu Bilig'te Hint-İran ve elbette Türk devlet geleneğinin izlerini irdeledikten sonra, Kutadgu Bilig'in "Türk devlet

¹¹ İbrahim Taş, **a.g.e.**, s.17.

¹² Bu türlü değerlendirmelere şunlar misal verilebilir: "Netice itibarıyla, Kutadgu Bilig'de devlet anlayışının ve siyaset ve ahlak kaidelerinin geniş ölçüde Hint-İran kaynaklarına dayandığına şüphe yoktur." Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri," **Reşid Rahmeti Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s.267; "...vezin ve nazım şekli bakımından İran Şehnemesi'nin bir taklidi karşısında bulunuyoruz" Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1981, s.170;

¹³ Bkz, Şaban Öz, "Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi" **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.11, S.201, s.19-35

¹⁴ Bunun için bkz. Nejat Doğan, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I" **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12 Yıl: 2002 s.127-158 ve Bkz. Nejat Doğan, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I" **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13 Yıl: 2002, s.77-94.

¹⁵ Bu konuda bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Döneminde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1935, s.19

geleneğini her şeyin üstündü tuttuğunu” ifade eder.¹⁶ Maksudi Arsal’a göre ise XI. Asır aydın Türklerinin ahlak ve devlet idaresi hakkındaki fikirlerini gelecek nesillere ulaştırmak, hükümdarlara ve devlet adamlarına bu gelenekleri aşılacak gayesiyle yazılan Kutadgu Bilig’teki toplumsal hayat, ahlak ve devlet idaresi hakkındaki fikirler tamamıyla İslam’dan önceki Türklerin telakkileridir.¹⁷ Her halükarda şurası herkesin ittifak ettiği bir husustur ki Kutadgu Bilig, Türk dili ve edebiyatının, Türk¹⁸ ve İslam¹⁹ kültür tarihinin olduğu Türk Devlet felsefesinin ve idare tarihinin de asla ihmal edemeyeceği²⁰ bir “siyasetname” niteliğindedir. Ayrıca netice itibariyle “Kutadgu Bilig’deki yönetim anlayışının ve yöneticilerde bulunması gereken niteliklerin çoğunlukla Türk siyaset anlayışını yansıttığı muhakkaktır”.²¹

Eserin maksat ve mahiyeti ile eserdeki temel karakterler bizzat Kutadgu Bilig’in 350–358. beyitlerinde verilmektedir. Buna göre kitap hem dünya ve hem de ahirete dönük bir kurtuluşa erme reçetesi olma iddiasındadır. Nitekim “Kitabın adını Kutadgu Bilig Koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim (350) Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir (351) ifadeleri bunu gösterir.

Burada dikkati çekmemiz gereken üç husus mevcuttur: Kitabın hangi ana karakterler üzerine inşa edildiği, bu karakterlere atfedilen manalar ve karakterlerle özdeşleştirilen semboller.

Kitap dört ana karakter üzerine inşa edilmiştir: Adalet, devlet, akıl ve kanaat.²² Kitaptaki ifadesiyle “Bunların her birine ayrı adlar verilmiş ve [yazar] bundan böyle bunları bu adlar ile zikretmiştir”.²³

¹⁶ Bu fikrine Kutadgu Bilig’in 276. beyitini (Eğer dikkat edersen görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri Türk Beyleridir) dayanak yapmaktadır. Bkz. ”Halil İnalçık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri,” **Reşid Rahmeti Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s.268.

¹⁷ S. Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, 1947, s. 90 vd.

¹⁸ Agop Dilaçar, **Kutadgu Bilig Üzerinde Çalışmalar**, TDK Yayını, Ankara, 1995, s.28.

¹⁹ Alessio Bombaci, “Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, DTCF Yayını, İstanbul 1953, s.66.

²⁰ Bu konuda ayrıca bkz. A. Bican Ercilasun, **a.g.m.**, 772; H. Hüseyin Adalhoğlu, “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.34 Güz 2013, s.241.

²¹ Ahmet Bican Ercilasun, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat”, **Türkler**, C. 5. Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2003, s.771.

²² “Yine bu kitabın içindekileri söyler; bunu dört iyi temel üzerine kurar (64) Bunlardan biri adalet olup doğruluk üzerinedir; ikincisi devlet olup saadet ve ikbal demektir (65). Üçüncüsü akıl olup ululuk ifade eder; dördüncüsü ise kanaat ve afiyettir (66).”

²³ KB. 67. Beyit.

Adalet hükümdar konumunda Kün-Toğdı adıyla, Devlet vezir statüsünde Ay-Toldı adıyla, Akıl vezirin oğlu sıfatıyla Ögdülmüş adıyla ve kanaat vezirin akrabası olarak Odogurmuş adıyla yer alır.²⁴

Adaleti temsil eden Kün-Toğdı adlı hükümdar kitabın bir başka yerinde (355. Beyit) kanun olarak zikredilir. Bu durum, adalet ve kanun kavramlarının iç içe geçmişliği ile açıklanmalıdır.

Devleti temsil eden Ay-Toldı saadet (65;355) ve ikbâl (65) demektir.

Vezirin oğlu Ögdülmüş (70), insanı yücelten akli (356) temsil etmekte olup “ululuk ifade eder” (66).

Vezirin akrabası Odogurmuş kanaat (71) ve afiyet (66) ile akıbeti (357) simgeler.²⁵

Burada karakterlere yüklenen sıfatlar kadar, karakterler arasında kurgulanan statü ve akrabalık ilişkileri de dikkat çekicidir. Nitekim adalet en tepede hükümdar iken, devlet vezir, akıl vezirin oğlu, kanaat ise vezirin akrabasıdır.

Nihayet sıfatlar, statü ve akrabalık ilişkileri başka bir benzetme ile farklı bir perspektiften pekiştirilmiş; hakan yani adalet güneşle, vezir yani devlet ise ay ile sembolize edilmiştir. Adaletin güneşe benzetilmesi, güneşin vasıfları nedeniyledir. Nitekim eserde Hükümdar şöyle konuşturulur: “Güneşe bak, küçülmez, büyüklüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir (825). Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez (826). İkincisi- güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez (827). Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır (828). Üçüncüsü- bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır (829). Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan-başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer (830). Güneş doğar, temiz veya kirlili demeden, her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez (831). Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır (832). Bir de güneşin burcu sâbittir; bu sâbit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir (833). Güneşin burcu Arslan’dır ve bu

²⁴ KB. 68–71. Beyitler.

²⁵ “Önce Kün-Toğdı hükümdardan bahsettim; ey iyi insan bunu izah edeyim. (353) Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur; Aytoldı ise saadettir. (355) Bundan sonra Ögdülmüş’i anlattım; o aklın adıdır ve insanı yükseltir. (356) Ondan sonrasiki [sic.] Odogurmuş’tur; onu ben akıbet olarak aldım .(357)” Bkz. R.R. Arat çevirisi Ankara 1994. s.36 vd.

burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz (834). Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım katiyen değişmez (835).

Kutadgu Bilig adını, “kut kazanma bilgisi” şeklinde mânâlandıran Sait Başer, Adalet’i töre, devleti kut, akıl’ı kutun oğlu, kanaati de irfan olarak ele alır. Bu durumda Hükümdar “töre”yi, vezir “kut”u, Öğdölmüş “akıl”ı ve Odgurmuş “irfan”ı simgeler.²⁶ Başer’e göre töre “İlâhî nizam” tarafı ağır basar, ama bununla birlikte “insanın ruhî melekelerinin bir mahsulü”dür.²⁷ Işığını töreden alan kut’un vasfı böylece hem ilahî, hem de dünyevî yönleriyle ortaya çıkar.

Beyliğe Layık Bir Bey Nasıl Olmalıdır?

Bildiride, Kutadgu Bilig’te yüksek kademede ki idarecilerin hangi vasıfları haiz bulunması gerektiğine ilişkin hususların yer aldığı “beyliğe layık bir bey nasıl olmalıdır” bölümü üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk toplumunun tarihi hafızasındaki ideal bey/yönetici/lider tipini, yaklaşık bin yıl sonra yeniden "gözden geçirmek" sanıyoruz çok ilginç ve bir o kadar da yararlı olacaktır. Zira şurası bir hakikattir ki toplumların siyasal ve bürokratik örgütlenmeleri, o toplumun maddi ve manevi müktesebâtı ile yakından ilgilidir.

1921 numaralı beyitten itibaren başlayan “**Beglikke Sezâ Bolđu Teg Beg Negü Teg Kerekin Ayur**”,²⁸ yani “Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğini Söyler” başlıklı bölüm (2180. beyit dâhil), 200 beyitlik bir hacim teşkil eder. Sonra çeşitli kademelerdeki görevlilerin vasıfları üzerinde durulan bölümler gelir. Bunlar da (2955. beyit dâhil) birlikte düşünüldüğünde 1000’den fazla beyit, bu hususa ayrılmış demektir. Yekûnu 6645 beyit olan eserde bey ve emrindekilerin vasıflarına bu hacim ve oranda yer verilmesi, Kutadgu Bilig’in genel karakteristiğini ve yazılış gayesini göstermesi bakımından ilginçtir. Biz burada, bu bölümün 200 beyitlik ilk kısmı üzerinde duracağız. Zira diğer bölümlerde görevlinin konumuyla

²⁶ Bkz. Sait Başer, **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s.5 vd. Burada kavramları daha şümillü düşünmüş oluruz ki bu husus ayrı bir tebliğ veya değerlendirmeye konu edilecektir.

²⁷ Sait Başer, **a.g.e.**, s.8.

²⁸ Yûsuf Hâs Hâcib, **Kutadđu Bilig**, (Hazırlayan Mustafa S. Karaçalın) TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, 3137 Kültür Yayınları 420 İnternet ortamında kitap yayını:

file:///C:/Documents%20and%20Settings/drnasgin/Belgelerim/Downloads/kutadgu%20biligg.pdf. s.107.

mütenasip özellikleri bilhassa vurgulanmış olduğundan, devlet adamlığına ilişkin ortak vasıfları hepsine şümulü düşünmemiz mümkündür.

Asalet:

İlk dile getirilen özellik 'asalet'tir. Buna göre "Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerektir" (1949). "Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi, bey olur" (1950).

Yalnız burada dikkati çeken husus, sözü edilen asaletin kana dayalı olmamasıdır. "Aslında bütün insanoğullarının menşei büyüktür; seçkinler ise, bilgi ile temayüz etmiştir" (1958).

Bilgili ve Akıllı Olmak:

Böylece "bilgili olmak" ön plana çıkartılmaktadır. Gerçekten, asaletin de temeli olarak ortaya konan "bilgili olmak", en çok vurgulanan özelliktir. Hatta "Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir; bilig'in lamı giderse, beg adı kalır" (1954) denilerek, beylik kelime etimolojik olarak da "bilgi"ye dayandırılır.

Öte taraftan bilgi tek başına yeterli görülmez. Bey akıllı da olmalıdır. Çünkü "insan her işe başlarken, bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir" (1967). Ne akıl, ne de bilgi tek başına yeterlidir. Çünkü "bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa, akli işe yaramaz" (1968).

Beylerin işlerini yanlış yapmaları, beyliğin "hastalanması" demektir ki, "beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir" (1970).

Bilgili ve akıllı olan bey, "akılsız kimseleri işten uzak tutmalı"(1990); "akıllı insanlara müşavir nazarıyla bakmalı"dır (1995).

Cesaret:

"Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetlerle karşılamak mümkündür" (1961). Cesaret düşmana karşı koymak için (2044) ve ayrıca, asker dâhil herkesin "ondan cesaret alması" için (2045) gereklidir. Çünkü "Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri karşısındakilere aslan kesilir. Eğer aslanlara köpek baş olursa, o aslanların hepsi köpek gibi olur" (2047-48). Cesurluk ayrıca, cömertliğin gerektirdiği mal sahipliğini ve ülkenin refahı için lüzumlu ganimetleri sağlayacağı için de ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü "Cesur, gözü pek olan insan için mal eksik olmaz; akdoğan için de yem eksik olmaz" (2054).

İyi Tabiatlı ve Yumuşak Huylu Olmak:

Beyin cesurluğu yanında, hırçın olmaması, yumuşak huylu ve iyi tabiatlı olması ve fazilete önem vermesi çokça vurgulanmıştır. Birçok kez "güzide", "asil" veya "iyi" tabiat olarak vurgulanan bu niteliğe önem verilmiş ve beyin "seçkin olması" (1963), "hayatının sevinç içinde geçmesi" (1977) "il ve şehirleri idare, sulh ve sükûneti temin" (1981) için "iyi tabiatlı" olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Eğer "beyin gönüllü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saadet memlekette dolaşamaz, kaçır" (2082).

Ayrıca, "Avam tabiatının beye yakın olması uygun düşmez; bu tabiat yaklaşırsa, bey itibarını derhal kaybeder" (2079). "Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avaminki gibi olursa, o halk arasında avamdan daha aşağı görülür" (2082).

Hayâ ve Takva Sahibi Olmak:

İşte bu nedenlerden dolayı, "bey"in tabiatı düzgün, kendisi yumuşak huylu ve ayrıca "hayâ sahibi" olmalıdır. Çünkü "hayâ sahibinin tavır ve hareketi, eksilmeyen bir bütündür. Hayâ sahibi kimse yumuşak tabiatlı olur; kendisine yakışmayan hiç bir işe el sürmez. Bütün uygunsuz işlere mani olan hayâdır; bütün iyi işlere ulaştırır da hayâdır. Hayâ insanı her işte iyiye sevk eden bir vasıta"dır" (2005–2009).

Öbür taraftan "bey"in takva sahibi de olması gerektiği söylenir. Çünkü takva sahibi olmak, hataya düşmemek için titiz davranmayı gerektirdiğinden "böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler." (1986) "Eğer Bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa; hiç bir vakit temiz ve isabetli hareket edemez" (1987).

Sabır ve Sükûnet Sahibi Olmak:

Beyliğin başta gelen meziyetleri olarak sunulan ve "bey için bir ziynettir" (1988) denilen "sabır ve sükûnet" de önemle vurgulanmaktadır. Aceleciliğin değil beyler, herkes için "fena"; "zevzeklik ve hiddetli mizaç" ile birlikte aceleciliğin "bilgisizlik alametleri" olduğu belirtilmekte, "cimrilik, hiddet, inatçılık ve yalancılık ile aceleciliğin" beyin kendinden uzak tutması gereken hususlar arasında sayılmaktadır (1996, 1997, 2061, 2062). Ayrıca acelecilik, "küstahlık ve zevzeklik" ile beraber "avam tabiatı" olduğu için de, bey bunlardan uzak bulunmalıdır (2078).

Aç Gözlü Olmamak:

Bey tok gözlü olmalıdır. Aç gözlülük, "ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır." Açgözlü adamın açlığı, ancak ölümlle nihayete erer (2001-2004). Dolayısıyla bu özellikler, "beyliğe layık bir beyde" istenmeyen özelliklerdir.

Doğru Sözlü ve Dürüst Olmak:

Beyin sözü ve kalbi doğru olmalıdır. "Bey doğru sözlü olmalı, tavır ve hareketleri itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın" (2038). Yalancı insanın vefalı olamayacağı ve vefasız kimselerin halkın hayrına uygun olmayan işler yapacağı (2039) görüşünden hareketle "iyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isteyen" beylere, "yalancılığı" kendilerinden uzak tutmaları tavsiye edilir (2062).

İhtiyatlı Olmak:

Memleketin "bağı ve kilidi" olarak sunulan iki şeyden biri "ihtiyatlılık" diğeri "kanun"dur. Doğru kanun koymanın önemini ilerde açıklayacağız. İhtiyatlı olmanın ise, sonuçları açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü diğeri pek çok özellikten farklı olarak "beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker" (2014), yani memleket ve halk zarar görür.

Gene beyin iki şey ile "kendi beyliğini bozacağı" ve bunlardan birinin "zulüm", diğeri "ihmalkârlık" olduğu önemle vurgulanmaktadır.

Zulmetmemek:

İşte bey, "kendi beyliğini kendisi bozmamak" için zulmetmemelidir. Çünkü "Zâlim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz." (2030) Zulüm nasıl olur? Zulmün olmaması için çare nedir? Burada çağımızın "hukuk devleti" anlayışı içerisinde vardığı çözümün ta kendisini görmekteyiz: Kanunların varlığı. Ve zulüm ile kanun, sonuçları açısından şöyle özetleniyor: "Zulüm yanar ateştir, yaklaştığı yakar; kanun -sudur; akarsa nimet yetişir." (2032) "Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur" (2034). Burada zulüm ve kanun ilişkisi açıktır.

Örf ve Kanunlara Riayet Etmek:

"Hukuk devleti" anlayışının boyutlarını göstermesi açısından hemen belirtmeli ki, kanunlar yalnızca halk memleket için değil, bey için de vardır. Dahası, halkın bunlara itaati, beylerin itaatine bağlanmıştır. "Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder" (2111). "Beyler hangi yoldan giderse, beylerin bu gidişi kulun da yoludur"(2113).

Kanunları Doğru Uygulamak ve Refahı Sağlamak:

"Memleketin "bağı ve kilidi" olan iki şeyden birinin "kanun" olduğuna yukarıda değinmiştik. Gene "su gibi olduğunu" ve "akarsa nimet yetişeceğini" belirttiğimiz bu "kanun"lar elbette ki "doğru konulmuş kanunlar"dır."Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise, memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır" (2017). Kanun doğru konulduğu gibi doğru "yürütülmelidir" de. "...memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın"(2033).

Bütün bunlar tek başına yeterli değildir. "Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır. Bunlardan biri "halkın hakkı olan kanun", diğeri de "hizmette bulunanlara dağıtılan gümüş"tür. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir. Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur. Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa, o halkın içerisine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır." (2132–2137)

Görüldüğü üzere, kanunlar doğru konulmalı, doğru yürütülmeli ve başta beyler bunlara riayet etmelidir. Bu şekliyle kanunlar beyin halka verebileceği en güzel şey, dahası "halkın hakkı" olan şeydir. Öte yandan, beylikte hizmet görenler (memurlar) de yeterli gümüş (maaş) verilerek memnun edilmeli, yüzleri güldürülmelidir. Bey ancak böyle huzura kavuşur ve memleket idaresi düzene girer. Beyliğe hizmet verenler içerisinde askerler özel önem arz ederler. Çünkü "Hangi Bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz. Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır." (2138, 2144)

Cömert ve Alçak Gönüllü Olmak:

"Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lazımdır; alçak gönüllülük ile birlikte tabiatı da sağlam olmalıdır." (2049) "Cömertlik", iyi adının dünyaya yayılması, etrafına askerlerin toplanması için gerekli görülen bir özelliktir. Cimrilik ise acelecilik, hiddet, inatçılık ve yalancılık ile beraber beyin kendisinden uzak tutması gereken beş şeyden birisidir. Bu konuda tavsiye edilen şudur: "Sağ elin kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt." (2069) "Bey gönlünü alçak tutmalı, eli açık olmalı, merhameti de bunlarla mütenasip bulunmalıdır. Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır. Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, ey oğul onlar şüphesiz itibar görmezler. Gurur ile insan göğe yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz" (2073.2115.2118.2119).

Tatlı Sözlü ve Güler Yüzlü Olmak:

Bütün bu erdemlerin yanı sıra, beyin "halk tarafından sevilmesi ve itibar görmesi için güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olması ve bütün hareketlerinde buna uygun davranması" (2071–2072) da tavsiyeler arasındadır.

İnatçı Olmamak:

Bey için kötü olan ve beylere bunlardan kendilerini uzak tutmaları salık verilen beş şeyden birisi de inatçılık olduğundan yukarıda söz etmiştik. İşte bunların en kötüsü olarak vurgulanan inatçılık, insana "düşmanın yapamadığı fenalığı onun kendi hareketi ile kendisine" yaptıracığından bir tür "düşman" olarak değerlendirilmektedir (2067 vd).

İtidalden Ayrılmamak:

Beyin fiziksel özelliklerine de genel hatlarla değinildiğini görüyoruz. Buna göre bey, ne çok uzun boylu ne de bodur olmalıdır. Çünkü "bilgi nazarında boyunun çok uzun olması makbul değildir" (2086) ve "kısa boylu, bodur kimseler hırçın tabiatlı olurlar; hırçın nereye giderse, orada kavga başlar" (2089). Dolayısıyla, boyun orta olması ve "her şeyin bununla mütenasip olması; her işte itidalden ayrılmaması" (2090) tavsiye edilmektedir. Bu arada, yüzünün "güzel olması" saçlı sakalı düzgün, yakışıklı olması, yüzünü gören herkesin, bakınca onu seveceği durumda olmasından söz edilmektedir. (2083-2084).

İçki İçmemek ve Kumar Oynamamak:

İçki, "insanlar için fesat kaynağı, yapılmaması gereken şeylerin yapılma sebebi ve fakirlik yolu" olduğu gibi, beyler için de zararlı görülmüştür. Fesat ve fesada sebep olan içki de beyliğe, dolayısıyla hanel getirmiş olur (2014). Ancak içki, başka açılardan da, bey için zararlı görülmektedir.

Bunlardan birincisi, yukarıda kanunlara uyulmasını açıklarken değindiğimiz "Beyler hangi yoldan giderlerse, beylerin bu gidişi kulun da yoludur"(2113) ilkesi ile ilgilidir. Bu şöyle ifade edilmektedir: "Bey içkiye müptela, müfsit ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur"(2106).

Beylerin içki içmemeleri için ikinci özel sebep, beyin yanlış iş yapmasının olumsuz sonuçlarının kendisiyle sınırlı kalmayıp halkı etkileyecek olmasındandır. "Dünya beyleri şarabın tadına alıştırlarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur. Avam içkiye müptela oldu, malı rüzgâr gibi uçtu; bey içkiye müptela olursa memleketi nasıl durur. Yapılacak nice işler içki yüzünden yapılamaz; yapılmaması gereken nice işler de sarhoşken yapılır" (2092, 2097, 2101).

Aynı şekilde kumar da bey için uygun görülmez. Bunun da sebebi, vaktini memleket işlerine vermesi içindir (2093).

Himmet ve Mürüvvet Sahibi Olmak:

"Halka baş olan beye himmet lazımdır; bu himmet ile birlikte mürüvvet de bulunmalıdır. Bey, himmet ve mürüvvet ile şöhret bulursa, dilediğine erişir ve av ayağına gelir. Himmet sahibi bulunmayan kimse ölüdür; her iki dünyada da mahrum kalır" (2124–2126).

Siyaset Sahibi Olmak:

"Himmet ile beraber, bir de siyaset lazımdır; siyaset için de beylik şartlarını haiz bir beyin riyaseti lazımdır. Bey, memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk, hareketini onun siyasetine bakarak tanzim eder... Beylerin kapısını siyaset süsler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar" (2127–2130).

Sonuç

Bildiride, Kutadgu Bilig'te yüksek kademedeki yöneticilerin hangi vasıfları haiz bulunması gerektiğine ilişkin hususların yer aldığı "beyliğe layık bir bey nasıl olmalıdır" bölümü üzerinde yoğunlaşmış

ve buradan hareketle kadim Türk kültüründeki idareci tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk toplumunun idealleştirdiği, özlediği ve öngördüğü özelliklere sahip ideal bey/yönetici/lider tipini, yaklaşık bin yıl sonra yeniden "hatırlamak", sadece bir tarih incelemesi değil, aynı zamanda devlet, siyaset ve idare felsefesinin temellerinin ortaya konmasıdır.

Eski Türklerde günün, siyasal erki elinde bulunduran en üst yöneticileri (hakanları) olan "bey"lerin sahip olmaları gereken/beklenen niteliklerin tahlili, günümüze de ışık tutacak niteliktedir. Zira şurası bir hakikattir ki toplumların siyasal ve bürokratik örgütlenmeleri, o toplumun tarihi, maddi ve manevi kazanımları ile yakından ilgilidir.

Görülüyor ki Kutadgu Bilig, tarih ve edebiyat sahalarının yanında devlet idaresi alanında da, daha fazla yararlanmamız gereken bir eserdir.

Kaynakça

- ADALIOĞLU, H. Hüseyin, "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig", Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.34 Güz 2013, s.237–253.
- ARSAL, S. Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, 1947, BAŞER, Sait, **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.
- BOMBACI, Alessio, "Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, DTCF Yayını, İstanbul 1953.
- DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig Üzerinde Çalışmalar**, TDK Yayını, Ankara, 1995.
- DOĞAN, Nejat, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I" **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Sayı: 12 Yıl: 2002 s.127–158.
- DOĞAN, Nejat, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I" **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Sayı: 13 Yıl: 2002, s.77–94.
- ERCİLASUN, Ahmet B., "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", **Türkler**, C. 5. Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2003, s.759-783.
- İNALCIK, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri," **Reşid Rahmeti Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 259–271,

- KAFESOĞLU, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1980.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1984.
- KAŞGARLI Mahmud, **Divânü Lügâti't-Türk**, (Çeviren Besim Atalay), TDK Yayını, C. I, 4. baskı, Ankara, 1998.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi** Ötüken Yayınevi, İstanbul 1981.
- ÖZ, Şaban, “Kutadgu Bilig’de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi” **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.11, S.201, s.19-35.
- SEZER, Şennur ve ÖZYALÇINER, Adnan, **Kutadgu Bilig’ten Seçmeler**, İstanbul 2009.
- TAŞ, İbrahim, **Kutadgu Bilig’te Söz Yapımı**, Türk Dil Kurumu Yayını Ankara 2009.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Uyanış Döneminde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1935.
- YUSUF Has Hâcib, **Kutadgu Bilig II** (Çeviri, Reşit Rahmeti Arat) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- YÛSUF Hâs Hâcib, **Kutadğu Bilig**, (Hazırlayan Mustafa S. Karaçalın) TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, 3137 Kültür Yayınları 420 (İnternet ortamında kitap yayını:
file:///C:/Documents%20and%20Settings/drnasgin/Belgelerim/Downloads/kutadgu%20biligg.pdf).